

הכנת קפה בשבת

לאור התפתחות מוצרי הקפה לאחרונה

הרב יצחק פייגלין

מבוא

הכנת משקאות חמים כרוכה, כידוע, בערבוב חומר הנותן טעם עם מים חמים, כגון עלי תה, קפה טחון ואבקות שונות. מבחינה הלכתית, המוצרים הנ"ל שתפקידם לתת למשקה את טעמו, עוברים תהליך של **בישול** במים החמים. לרוב ללא טמפרטורה מתאימה (קרוב לרתיחה) המשקה המדובר לא יהיה ראוי לשתיה. ישנן כמובן אבקות מסוימות מהם ניתן להכין שתיה ללא מים רותחים, ושם אין תהליך בישול - במשקאות אלו לא נעסוק במאמר זה.¹

ברור, אם כן, שכל דבר שאינו מבושל (ובודאי אם הוא אינו ראוי לאכילה?) אסור להכניסו למים רותחים בשבת.² הדיון שלנו יעסוק בחומרים שעברו תהליך של קליה, אפיה או בישול בדרך זו או אחרת, ועכשיו הם משמשים כנותני הטעם למשקאות החמים. כאן יש לברר האם מותר להכניס את החומרים הנ"ל למים חמים. ראשית נבדוק האם יש איסור לבשל דבר שכבר בושל, שנית נבדוק את הדין כאשר יש שינוי באופי הבישול (מצליה, קליה ואפיה לבישול) ולבסוף נבדוק את תהליכי הייצור הקיימים כיום ואת המשמעויות ההלכתיות הנובעות מכך.

סוגיית בישול אחר בישול

איסורי שבת הנלמדים מלי"ט אבות מלאכה, מוגדרים "מלאכת מחשבת".⁴ משמעות דבר זה היא, שכדי שפעולה תחשב חילול שבת מדאורייתא, היא צריכה להיות פעולה משמעותית. ממילא עולה השאלה מה הדין כאשר עושים מלאכה האסורה בשבת פעם נוספת. האם גם כאן נתייחס לזה כמלאכת מחשבת האסורה בשבת, או שמא היות וכבר

¹ שאלות נוספות שיש לדון בהן, האם יש כאן איסור של מלאכת "לש" בעיסה רכה, והאם יש צביעה באוכלין.

² לאפקי משיטת הרדב"ז (א, ריג) שלדעתו אין חיוב במלאכת מבשל בדבר שראוי לאכילה כמות שהוא.
³ על פי הבבלי (שבת ל"ח ע"ב, לדוגמא "גלגל מאי? חייב חטאת"), ראשונים רבים והשו"ע זהו **איסור תורה** - כדין כל בישול בכלי ראשון שהוסר מן האש. על פי פשט הירושלמי (שבת פי"ג ה"ד) וכמה ראשונים, רק כאשר האור מהלך תחת הסיר יש חיוב מהתורה, אך כל שהאור אינו מהלך תחתיו, הדבר **אסור מדרבנן** (עיינו ערוך השולחן שיח, כ וסעיף לט). מכל מקום הכנסת דברי מאכל שאינם מבושלים למים חמים (בחום שהיד סולדת בו) **אסורה בשבת**.

⁴ "לענין שבת - מלאכת מחשבת אסרה תורה" (בבא קמא כ"ו ע"ב, ס' ע"א, סנהדרין ס"ב ע"ב, זבחים מ"ז ע"א ועוד).

המלאכה פעלה כבר במציאות ויצרה יצירה חדשה, שוב לא ניתן לקרוא למלאכה זו מלאכת מחשבת.

על פי רוב, מצאנו שמלאכה החוזרת על עצמה לא תיקרא "מלאכת מחשבת".⁵ ממילא נגזר מכך שכאשר דבר מסוים עבר תהליך של בישול, שוב לא יהיה איסור בבישול חוזר של אותו הדבר. דברים ברוח זו ניתן להסיק מהמשנה הבאה (שבת פכ"ב מ"ב):

כל שבא בחמין מערב שבת - שורין אותו בחמין בשבת. וכל שלא בא בחמין מערב שבת - מדיחין אותו בחמין בשבת.

ההבנה הפשוטה במשנה זו היא "דלא שייך בישול בתבשיל שנתבשל",⁶ וההסבר המקובל בדברי הראשונים הוא: "שכל דבר שנתבשל או נאפה כל צרכו להחזירו בכלי ראשון לחממו או ליתנו בצד האור מותר שכל דבר שנתבשל או נעשה כל צרכו אין בה משום בישול שאין **בישול אחר בישול**".⁷

אומנם יש קושי על ההנחה הנ"ל מברייתא במסכת ביצה (ל"ד ע"א) - "תניא, אחד מביא את האור, ואחד מביא את העצים, ואחד שופת את הקדרה, ואחד מביא את המים, ואחד נותן בתוכו תבלין, ואחד מגיס - כולן חייבין", שמכאן משמע שהמגיס מבשל דבר מבושל וחייב! וכן מסוגיית הטמנה בשבת (ל"ד ע"א) - "מפני מה אמרו: אין טומנין בדבר שאינו מוסיף הבל משחשכה - גזרה שמא ירתיח". ואם ירתיח דבר מבושל מה בכך? הרי אין בישול אחרי בישול!

⁵ כן הוא במלאכת **טוחן**: "ולפרר לחם מותר מאחר שנטחן כבר לא מצינו טוחן אחר טוחן" (יראים רעד, חידושי הר"ן שבת ע"ד ע"ב, מרדכי שבת רמו שסה), ובמלאכת **מעמר**: "פירות שנקטו כבר ועכשיו נתפורו אין זה מעמר" (תוספות ר"ד שבת ע"ג ע"ב), ובמלאכת **זורה**: "אפילו אם יש ברוקק לרוח משום זורה, מכל מקום בחמץ מותר, משום שאין זורה אחר זורה" (תוספת שבת אורח חיים שיט), ובמלאכת **בורר**: "תוספת וה"ר ישעיה פירש, דקסבר ר"א דאין בורר אחר בורר. דעיקר ברירה של יין בגת, כשמסננו מן החרצנים. וכיוון שמאז נתברר, אין בו שוב משום בורר" (ריבב"ן שבת קל"ז ע"ב) ועוד. אמנם יש **חריגים** בהם נאמר שמלאכה אחר מלאכה היא אסורה, אך כאשר נענין בהם גללה שבכל אחד מהם יש הסבר מדוע כאן בפעם השניה נוצר שינוי משמעותי. וכך כתב הביאור הלכה (סימן שכא) **בלישה אחר לישה** "מכל מקום אם גבל אחר כך בשבת חייב ולא אמרינן דזה מקרי לישה אחר לישה וראיה מדאיתא בירושלמי פרק כלל גדול [הובא ברוקח ואו"ז] הלש והעורך והמקטף חייב משום לש והנה מלאכת העריכה היא אחר לישה אלמא דאף שכבר נילוש העיסה מכל מקום יש בזה עוד משום לישה והיינו משום דעל ידי העריכה מתיפה הלישה יותר וכל שכן בזה דמעיקרא בחול לא היה אלא נתינת מים לבד אף דס"ל דזהו גיבולו מכל מקום אם מגבל אחר כך עושה לישה גמורה בשבת וחייב". ואכן מצאנו **במלאכת מעבד** התבטאות של **הביאור הלכה** (סימן לב) באופן כללי לכל מלאכות השבת "לענין שבת בודאי אין עיבוד אחר עיבוד וכמו שמבואר בהלכות שבת לענין שאר מלאכות".

⁶ רא"ש שבת פ"ג סימן י.

⁷ ספר יראים רעד, ובלשון דומה בריטב"א שבת ל"ט ד"ה 'כל'.

רוב הראשונים, מצאו דרכים ליישב את המקורות הנ"ל, כך שלא יסתרו בשום דרך את העקרון ש"אין בישול אחר בישולי".⁸ וכך פוסק הרמב"ם (שבת פ"ט ה"ג):

המבשל על האור דבר שהיה מבושל כל צרכו או דבר שאינו צריך בישול כלל פטור.

ובפרק כ"ב (ה"ח):

דבר שנתבשל קודם השבת או נשרה בחמין מלפני השבת אף על פי שהוא עכשיו צונן מותר לשרותו בחמין בשבת.

הרא"ש והסמ"ק (על פי רש"י) הינם היחידים שמציעים להחריג מהכלל "אין בישול אחר בישולי" סוג מסויים של מאכלים. לדעתם, כלל זה נאמר רק במאכלים יבשים, שם לאחר בישולם או אפייתם אין יותר משמעות לבישול נוסף. אך בתבשילים נוזליים (לחיס), טוענים הרא"ש והסמ"ק, ברגע שהם התקררו, הם אבדו את ערכם,⁹ וממילא כל חימום חוזר שלהם יחשב בישול חדש!

השו"ע (שיח, ד) הכריע להלכה כשיטת הרא"ש¹⁰ הנ"ל:

תבשיל שנתבשל כל צרכו, יש בו משום בישול אם נצטנן. והני מילי שיש בו בישול אחר בישול, **בתבשיל שיש בו מרק**. אבל דבר שנתבשל כבר, והוא **יבש, מותר לשרותו בחמין בשבת**.¹¹

הרמ"א לא העיר ולא חלק על דברי המחבר הנ"ל, אך בהמשך הסימן מובא דין חימום מאכל ליד מדורה ושם פוסק השו"ע:

דבר שנתבשל כל צרכו והוא יבש שאין בו מרק, מותר להניחו כנגד המדורה אפי' במקום שהיד סולדת בו.

והוסיף על דברים אלו **הרמ"א** (שיח, טו):

⁸ כך נראה מסתימת לשונו של **תוספות** (שבת ל"ט ע"א, ד"ה 'כל'), כן נראה מלשון **הרשב"א** שם בד"ה 'כל', **בריטב"א** שם בד"ה 'כל' הדברים נאמרו במפורש, ובדרך זו הלך גם **הר"ן** (י"ט ע"א מדפי הרי"ף ד"ה 'תנו'), וכן כתב בעל **יראים** סימן רעד.

⁹ **במשנה ברורה** (שיח ס"ק כט) מובא הסבר לחילוק בין דבר יבש לדבר לח: "דבדבר לח כיון שאזיל חמימותו ונצטנן בטל ממנו שם בישולו הראשון".

¹⁰ **באר הגולה** על דברי השו"ע ציין: "טור והרא"ש מדברי רש"י בפרוש שמא ירתיח ל"ד ע"א", וכן ביאר **הגר"א** שם ד"ה 'תבשיל', וכן הסביר **הט"ז** על דברי השו"ע הללו בתחילת ס"ק ג.

¹¹ **הביאור להלכה** כאן בד"ה 'יש מעיר שעל אף שפסיקת השו"ע לחומרא יש לדעת: "הנה דין זה אף דסתם המחבר מ"מ יש בזה פלוגתא דרבוותא דדעת הרמב"ם והרשב"א והר"ן דשוב אין בו משום בישול אפילו נצטנן לגמרי אך דהמחבר סתם להחמיר כדעת רש"י ורבינו יונה והרא"ש והטור".

ואפילו נצטנן כבר. אבל אם הוא רותח, אפילו בדבר שיש בו מרק, מותר. ויש מקילין לומר דכל שאין נותנו על גבי האש או הכירה ממש רק סמוך לו, אפילו נצטנן, מותר. ונהגו להקל בזה אם לא נצטנן לגמרי.

הדברים אמורים בחימום אוכל ליד מדורה. מוסכם שכל עוד המאכל חם, אין בחימומו שנית משום בישול! אך אם המאכל התקרר, לפי פסק השו"ע שכבר ראינו לעיל אזי יש חילוק בין יבש לבין לח (שיש בו מרק). תבשיל יבש, כאמור, מותר בבישול וחימום, תבשיל לח אסור. הרמ"א מחדש כאן שבאשכנז נהגו להקל בבישול אחר בישול גם בלח, אם לא הצטנן לגמרי.¹² כלומר שמעיקר הדין לפי פסיקת הרמ"א, אין בישול אחר בישול כלל.¹³

בישול אחר אפיה

אחר שראינו שבעקרון, אין בישול אחר בישול, ובודאי שכך הוא בדברים יבשים. יש לברר האם מותר לקחת אבקות המשמשות כגורם לטעם המשקה וליתן לתוך מים חמים. אם יתברר שאבקות אלו עברו תהליך בישול, נראה שיהיה מותר לכל הדעות להכין מהן משקאות חמים בשבת.

אך עדיין יש לברר, האם כאשר מאכל עבר אפיה צליה או קליה, ועתה יעבור בישול, האם גם במקרה זה נותר הכלל של "אין בישול אחר בישול". או שמא כאן יש לומר היות ואופי הבישול משתנה אז "יש בישול אחר אפיה".

ראשון העוסקים בסוגיה זו הוא ר' אליעזר ממיץ בעל "היראים", וכך דבריו (רעד):

וכל דבר שנתבשל או נאפה כל צרכו להחזירו בכלי ראשון לחממו או ליתנו בצד האור מותר שכל דבר שנתבשל או נעשה כל צרכו אין בה משום בישול שאין בישול אחר בישול, אבל יש בישול אחר צלי ויש צלי אחר בישול. דתניא בפסחים צלאו ואחר כך בשלו חייב ומתמה תלמודא אמאי הא צלי אש הוא אמר רב כהנא הא מני ר' יוסי היא דתניא יוצאין ברקיק השרוי ובמבושל שלא נימוח דברי ר"מ ר' יוסי אומר יוצאין ברקיק השרוי אבל לא במבושל אף על פי שלא נימוח פירוש גבי מצה לחם כתיב ואינו נקרא לחם אלא אפוי ולא מבושל וכשבשלו אחר אפייתו נקרא

¹² וכך העיר המשנה ברורה (ס"ק כד) על דברי השו"ע שראינו לעיל בסעיף ד: "אבל הרמ"א לקמן בסט"ו בהג"ה כתב דכל זמן שלא נצטנן לגמרי נהגו להקל דאין בו משום בישול".

¹³ וכך כתב המשנה ברורה (שם ס"ק צז): "ויש מקילין לומר - פליג אמחבר דס"ל דדוקא כשהוא יבש אבל בדבר לח שנצטנן יש בישול אחר בישול ודעה זו ס"ל דאין בישול אחר בישול בכל גווני ואפי' נצטנן לגמרי". ובהמשך (ס"ק צט) כתב: "אף דלדעת המחבר כיון שנצטנן מעט מחמימותו ואין היס"ב שוב יש בו משום בישול וכמו שכתבנו לעיל בס"ד המנהג להקל בזה דסומכין בזה איש מקילין כ"ז שלא נצטנן לגמרי". וכן ביאר האגרות משה (חלק או"ח ד סימן עד עניני בישול אות ב): "טעם הרמ"א משום שסובר לדינא כהרמב"ם והרשב"א דאין בשול אחר בשול גם בלח אבל מחמירין כשנצטנן לגמרי".

מבושל דיש בישול אחר אפייה הוא הדין נמי צלאו ואחר כן בשלו דיש בישול אחר צלי. ור"מ ור' יוסי אמרי' בעירובין הלכה כר' יוסי ועוד דברייתא תנא להא דר' יוסי בשלשן רביס. **וכשם שיש בישול אחר צלי ואפוי כך יש צלי אחר בישול דסברא אחת היא.**

היראים הסיק מסוגיית הפסח והמצה את המסקנה המתבקשת לדיני בישול בשבת. שאם בישול מבטל את האפייה, הרי שלמדנו שכל שיבשל בשבת דבר אפוי או יאפה בשבת דבר מבושל, לא יהנה המבשל מפטור "אין בישול אחר בישול" (ולצורך הענין "אין אפיה אחר אפיה") ויתחייב חטאת. כלומר, יש בישול אחר אפיה ויש אפיה אחר בישול. שיטה זו של היראים, הובאה בשמו אצל **פוסקים נוספים** בדור שאחריו: **הסמ"ג**,¹⁴ **הסמ"ק**¹⁵ **ובהגמ"י**.¹⁶

אולם **הראב"ה**, תלמידו של היראים, לאחר הביאו את דברי רבו חולק הוא עליהם מכל וכל (שבת קצז):

ולאו מילתא היא, דהא מייתי ליה בפרק כיצד מברכין ומסקינן עד כאן לא קאמר ר' יוסי אלא לגבי מצה דבעינן טעם מצה בפיו וליכא.

כוונת הראב"ה היא להפנות את תשומת ליבנו לסוגיה בברכות המקבילה לזו שהביא היראים ממסכת פסחים (ברכות ל"ח ע"ב):

דרש רב נחמן משום רבינו, ומנו - שמואל: שלקות מברכין עליהם בורא פרי האדמה; וחברינו היורדים מארץ ישראל, ומנו - עולא, משמיה דרבי יוחנן אמר: שלקות מברכין עליהן שהכל נהיה בדברו. ואני אומר: במחלוקת שנויה. דתניא: יוצאין ברקיק השרוי, ובמבושל שלא נימוח, דברי רבי מאיר. ורבי יוסי אומר: יוצאין ברקיק השרוי, אבל לא במבושל, אף על פי שלא נמוח.

ולא היא, דכולי עלמא - שלקות מברכין עליהן בורא פרי האדמה. ועד כאן לא קאמר רבי יוסי התם - אלא **משום דבעינן טעם מצה וליכא, אבל הכא - אפילו רבי יוסי מודה.**

הסוגיה בברכות לא סותרת את הסוגיה בפסחים אותה הביא היראים להוכחת שיטתו. אלא שמתוך עיון בסוגיה בברכות עולה שלא ניתן להקיש מדיני המצה (האפויה) המבושלת לשאר הדינים בתורה. שהרי נסיון כזה נעשה כבר ע"י האמוראים במסכת ברכות, ושם

¹⁴ חלק לא תעשה מצוה סה.

¹⁵ סימן רפב.

¹⁶ הלכות שבת פ"ט אות א.

מסקנת הסוגיה היא שאין לדמות את דיני המצה למקומות אחרים בהם הבישול עשוי לשנות מעמדו של מאכל. וכדי שלא יסתרו הסוגיות האחד את רעהו, טוען הראב"ה¹⁷ שאין ללמוד מסוגיית הפסח לדיני שבת. אם כן, **לדעת הראב"ה "אין בישול אחר אפיה" "ואין אפיה אחר בישול"**.¹⁸

מחלוקת הראשונים הנ"ל הובאה **במרדכי** (שבת רמז שב), הוא פתח בהבאת שיטת היראים וסיים בדעת הראב"ה. המרדכי לא הכריע מי צודק במחלוקת זו, אך מכך שסיים בשיטת הראב"ה אולי יש רמז לדעתו,¹⁹ וצ"ע.

הטור בסימן שיח בחר להביא את דברי היראים בלבד, ונראה בפשטות שזו הכרעתו להלכה. **הבית יוסף** (שיח) מתייחס למחלוקת היראים והראב"ה וכותב כך:

וההיא דאותביה ראב"ה ממסקנא דפרק כיצד מברכין היא **קושיא חזקה** שהרי היא ממאי דאמרינן גבי שלקות מאי מברכין עלייהו דשמואל אמר מברכין עליהן שהכל נהיה בדברו ורבי יוחנן אמר בורא פרי האדמה ואמרינן דפליגי במחלוקת שנויה דתניא יוצאין ברקיק שרוי ובמבושל שלא נימוח דברי רבי מאיר רבי יוסי אומר יוצאין ברקיק שרוי אבל לא במבושל אף על פי שלא נימוח ואסיקנא ולא היא דכולי עלמא שלקות מברכין עליהן בורא פרי האדמה ועד כאן לא קאמר רבי יוסי התם אלא משום דבעינן טעם מצה וליכא אבל הכא אפילו רבי יוסי מודה וכן פסקו כל הפוסקים דמברכין עליהם בורא פרי האדמה וגבי רקיק מבושל קיימא לן כרבי יוסי ואם כן על כרחך לומר דסברי דלא דמו לרקיק המבושל דשאני התם דבעינן

¹⁷ הסבר זה ניתן למצוא **בחיידושי אנשי שם** על המרדכי רמז שב באות ח: "דראה מדרי' יוסי לאו מלתא היא דאסור בישול אחר אפיה דדלמא גם ר' יוסי סבר דאין בישול אחר אפיה ומותר. ומה שאמר אבל לא במבושל לאו טעמא משום בישול אחר אפיה אלא היינו טעמיה דבעינן טעם מצה בפיו וליכא".

¹⁸ תירוצים ליישוב שיטת היראים הובאו בספרי האחרונים לרוב. הראשון לכולם הוא **הב"ח** בסימן שיח אות ג. הב"ח שם מקבל את הטיעון ששיטת רבי יוסי נדחתה מלשמש עקרון בהלכות ברכות, אך חידושו של הב"ח הוא בכך שלדעתו גם בשלב זה, דברי רבי יוסי נשארים עקרון תורני, שכן הקשר בין פסח למצה גוזר שיש כאן אמירה עקרונית שבישול מבטל אפיה. אך הה"א שבישול מבטל מהות קמאית, כמו שם ירק, זה דבר שהיה לו מקום, אך נדחה. כלומר סוגיית ברכות רצתה להרחיב את הכלל התורני של רבי יוסי גם לאמירה שבישול מבטל מהות ראשונית (שם ירק), אך למסקנה כללו של רב יוסי לא הורחב, והוא נשאר רק בטיעון שבישול מבטל אפיה. חתנו של הב"ח, **הט"ז** בסימן שיח ס"ק ו, מציע דרך אחרת ליישב את הדברים. לטענת הט"ז שיטת רבי יוסי היא שבישול אחר אפיה משנה מציאות וזהו כלל עקרוני. הש"ס בודק בסוגיות שונות האם השינוי המדובר פוגע במהות הענין, ומסיק הש"ס בפסחים שבישול משנה צלי להפיג טעמו ומשנה אפיה להפיג טעמו, ממילא דברים אלו פוסלים בפסח ומצה. בברכות אמנם נעשה שינוי אך אין זה שינוי שמבטל טעם! עתה יש לדון בשבת, לכאורה אם לא נשתנה הטעם מדוע יש לאסור? כאן מחדש הט"ז, שכל שנתקיימה מחשבתו ונוצר שינוי חיובי הרי זו מלאכת מחשבת! וגם אם לא נתמלאו תנאי מלאכת מחשבת, בכל אופן מדרבנן יהיה אסור!

¹⁹ הגר"ע יוסף (יחווה דעת ב, מד) בענין זה הינו חד משמע, ולאחר שהביא את שיטת הראב"ה כתב: "וכן הסכים המרדכי בפרק ג' דשבת".

טעם מצה וליכא: ודע דכי היכי דאותביה ראבי"ה ממסקנא דפרק כיצד מברכין לדחויי דאין בישול מבטל האפייה ושאיני התם דבעינן טעם מצה וליכא איכא לדחויי נמי דטעמא דצלוא ואח"כ בישול חייב לאו משום דבישול מבטל את הצלייה אלא משום דאמר קרא (שמות יב ט) ובשל מבושל מכל מקום וכדאמר התם עולא.

הב"י מצדד במפורש בהבנת הראבי"ה, ולדעתו העובדה שנפסק במצה ובפסח כרבי יוסי, ומכך שפסקו בדיני ברכות שלא כרבי יוסי, מוכרחים אנו לומר שדברי רבי יוסי אינם שיטה כלל תורנית, אלא מקרה פרטי של דין מצה כפי מסקנת הסוגיה בברכות. ממילא המסקנה המתבקשת היא **שלדעת הב"י אין בישול אחר אפיה ולהפך**.

לשון **השולחן ערוך** (שיח, ה) מעט מורכבת:

יש מי שאומר דדבר שנאפה או נצלה, אם בשלו אחר כך במשקה יש בו משום בישול. ואסור ליתן פת אפילו בכלי שני שהיד סולדת בו, **ויש מתירין**.
הגה: בכלי שני; ויש מקילין אפילו בכלי ראשון; ונהגו לזוהר לכתחלה שלא ליתן פת אפילו בכלי שני כל זמן שהיד סולדת בו.

נראה בעליל שתחילת דברי השו"ע (יש מי שאומר) היא שיטת היראים.²⁰ עתה יש לברר מה התכוון השו"ע במילים "ויש מתירין". האם כוונתו להתיר את דבריו ברישא, ולפסוק כראבי"ה שאין כל איסור של בישול אחר אפיה. או שמא כוונתו להתיר את דבריו בסיפא שאומנם יש בישול אחר אפיה כיראים, אך רק בכלי ראשון ולא בכלי שני. בירור זה הינו משמעותי ביותר, שכן ידוע הכלל שכאשר בשו"ע מובאות שתי דעות, ושתיהן פותחות ב"יש אומרים", אזי הלכה כ"יש אומרים" בתרא.²¹

על פי דברי **הב"י** שראינו לעיל, מסתברת יותר הבנתנו הראשונה, ש"יש מי שאומר" הוא היראים, ו"ויש מתירין" הוא **הראבי"ה אותו קילס בדבריו**. כך נראה שסבר **הבאה"ג**, שציין על דברי השו"ע "ויש מתירין" באות כ: "מרדכי פרק ג' דשבת בשם ראבי"ה". אם נשוב ונעיין בדברי השו"ע עם הגהת הרמ"א, ניוכח לדעת שהרמ"א בהמשיכו את דברי השו"ע בעצם מתפקד כפרשן. **ומתוך דברי הרמ"א** עולה בבירור שהוא הבין כאפשרות

²⁰ באר הגולה על השו"ע באות י מציין: "טור בשם רבי אליעזר ממיץ והסמ"ג מהא דקיימא לן שאין יוצאין במבושל אחר אפיה בפסח".

²¹ על פי הפרמ"ג במשב"ז סימן רנ"א ס"ק ב: "כפי הכלל יש אומרים ויש אומרים הלכה כיש אומרים בתרא", וכן הובא בשו"ע עבודת הגרשוני (קיד), ובכנסת הגדולה (כללי הפוסקים כלל סב). הוסיף על כך **הגר"ע יוסף** (יחווה דעת ב, מד) שעל אף שיש מפקפקים בכלל הני"ל "מכל מקום כאן שתפס מרן סברת הסמ"ג והיראים שאוסרים בלשון יחיד: יש מי שאומר, ואילו סברת ראבי"ה והמרדכי בלשון רבים: ויש מתירים, נראה שתופס עיקר כדברי המתירים".

השניה שהצענו, ש"ויש מתירין" עוסק בדין כלי שני, ואינו בא לערער את קביעתו של היראים **שיש בישול אחר אפיה**.²² בדרכו של הרמ"א פסעו רוב נושאי הכלים של השו"ע: **המג"א**,²³ **הגר"א**,²⁴ **והמשנ"ב**.²⁵ בדרך זו, המבארת את דברי השו"ע לחומרה, יש שני קשיים: האחד, שדברי הבי"ע עצמו סותרים דרך זו, וכן כל מסורת הפסיקה הספרדית. הקושי השני הוא מפסיקת השו"ע עצמו בהמשך הסימן בסוגיית חימום ליד המדורה (סעיף טו), שם התיר לחמם (לצללות) תבשיל שמבושל כל צורכו - הרי שהתיר צליה אחר בישול.²⁶ **הגר"ע יוסף** בשו"ת יחווה דעת (ב, מד) האריך בהוכחות להראות שהשו"ע פסק לקולא כראבי"ה כפי פשטות לשון הבי"ע. וכך לשון הילקוט יוסף (שיח, סא):

כשם שאין בישול אחר בישול בתבשיל שרובו יבש, כך אין אפייה אחר אפייה, או בישול אחר אפייה, או בישול אחר קליה, שכל דבר נעשה ראוי לאכילה לגמרי באיזה דרך, או באפייה או בקליה וטיגון, שוב אין בזה בישול אם רובו יבש.²⁷

פסיקת הרמ"א בענין די ברורה. שכן לאחר הוספת המילים "בכלי שני" ממשיך הרמ"א (שיח, ה) וכותב:

ויש מקילין אפילו בכלי ראשון; ונהגו ליזהר לכתחילה שלא ליתן פת אפילו בכלי שני כל זמן שהיד סולדת בו.

²² נראה שההשראה לדרך זו הייתה מדברי הטור, שמייד אחר הבאת היראים דן בענין כלי שני. ²³ בסימן שיח ס"ק יט כותב המג"א: "מתירים בכלי שני - דסבירא ליה דאין כלי שני מבשלי", רואים שבדיבור המתחיל הוא חיבר בין דברי השו"ע לפרשנות הרמ"א.

²⁴ כותב הגר"א (שיח, ה"ה 'ויש'): "כמש"ש מי' בי' ושם מ"א וללישנא בתרא אידחי לישנא קמא". הגר"א מראה למקור שיטת ה"ויש מתירין" בסוגיא בשבת העוסקת בכלי שני, משמע שהבין כרמ"א לחומרה.

²⁵ המשנ"ב (שיח ס"ק מג) העתיק את דברי המג"א הנ"ל במדויק.

²⁶ כך הקשה הביאור הלכה עצמו בסעיף טו: "צ"ע הא לעיל בס"ה מביא דעת הרא"ם וע"ש במ"א דלדעתו ה"ה דיש צלי אחר בישול ואיך מתיר הכא בסתם". בהמשך דבריו מציין הבאה"ל לכמה ספרי אחרונים שתרצו קושי זה בדוחק. **האגלי טל** במלאכת האופה (ט אות יח ס"ק א) מתרץ שיש לחלק בין צליה ליד האש לבין חימום, אף על פי שלמתבונן מהצד הבחנה זו לא ברורה, מכל מקום מלאכת מחשבת אסרה התורה, ורק במתכוון לשנות הבישול לצלי הרי זה אסור. **החזו"א** (לו אות יד) מציע בתחילה תרוץ המזכיר במשהו את דבר האג"ט, אלא שהחזו"א עוסק במציאות, כלומר חימום ליד האש, יכול רק ליבש ולא לצלות! אחר כך מציע החזו"א חילוק אחר ומהותי, שרק צלי שהוא מגע ישיר בין מקור החום לתבשיל נקרא צליה או אפייה, אך חימום באש של מאכל, כשזה נתון בסיר זהו צלי קדר וזה אינו צלי אלא המשך בישול.

²⁷ בעהרה פא שם האריך הילקו"י לטעון שדברי הרמ"א שהבאנו לעיל, אינם פרשנות "אלא בא לחלוק עליו, ולסברתו מה שיש לחקל הוא דוקא בכלי שני, וכסברת הטור. והשתמש בדברי מרן להשלמת דבריו". ממילא על פי דברים אלו יתכן שגם דברי המג"א, גר"א ומשנ"ב הם פסיקה אשכנזית ולא פרשנות בדברי השו"ע.

נראה בעליל, שכוונת הרמ"א להחמיר ולאסור בישול אחר אפיה אפילו בכלי שני.²⁸
לפיכך פוסק ספר **שמירת שבת כהלכתה** (א, סח):

אף כי מבואר, שבדבר יבש המבושל כל צורכו אין בו, בדרך כלל, משום איסור בישול בשבת, הואיל ואין בישול אחר בישול, הרי יש **בישול אחר אפיה, אחר צליה ואחר טיגון, וקליה, וכן להיפך** יש אפיה, צליה או טיגון וקליה אחר בישול.

הכנת קפה בשבת

עתה, שבים אנו לשאלתנו, בדבר הכנת משקאות חמים בשבת. לאור מה שלמדנו יש לבחון את החומרים המשמשים להכנת משקה. אם הם חומרי גלם שלא בושלו, נאפו או נקלו, אזי הכנסתם לכלי ראשון של מים חמים תהיה אסורה. (וכך הדין בשימוש בתיונים בשבת²⁹). אם חומרי הגלם עברו תהליך של בישול (כדי להפוך אבקה לנמסה במים), אזי לכולי עלמא אין איסור בבישול חוזר של חומרים אלו במים חמים. שכן האבקות הם יבשות, ובדבר יבש לכולי עלמא אין בישול אחר בישול. אך אם חומרי הגלם עברו אפייה וקלייה, אזי הכנת משקה כזה תהיה תלויה בשאלה אם יש בישול אחר אפיה או לא.

קפה שחור (טורקי)

סוג זה של קפה הוא העתיק ביותר בעולם ייצור הקפה. תהליך הייצור הינו פשוט ביותר, קלייה של פולי הקפה ואחר כך טחינת הפולים הקלויים לאבקה. קפה איכותי מושג בבישול נכון של האבקה או בטמפרטורה נכונה של מים רתוחים או באידי דרך מכונות שונות. לענייננו, הוספת אבקת קפה שחור למים רותחים (כלי ראשון) או מזיגת מים רותחים על אבקת הקפה (עירוי מכלי ראשון) תהיה **בישול אחר אפיה**. אם כך, ליוצאים ביד **רמ"א, הדבר אסור** אפילו בכלי שני. וכך פסק בעל **שמירת שבת כהלכתה** (א, סח):

לפיכך אסור ליתן לחם בתוך המרק, או לטבול ביסקויטים ומצות לתוך התה וכיו"ב, כאשר המרק או התה בכלי ראשון, וכן אסור לערות עליהם מכלי ראשון, וגם אין לתתם בכלי שני, **וכן הדין לגבי קפה טורקי** (קפה שחור) שאין לתנו בכוס מים חמים שבכלי שני.

²⁸ כך נראה מדברי המשנ"ב שם בתחילת ס"ק מה: "ונהגו לזוהר וכו' - פי' שאין נותנים לחם במרק של הטשאלני"ט בקערה שהיא כלי שני וכ"ש שיזהר שלא לערות עליהם מכלי ראשון". מכל מקום, גם לשיטת המחמירים יודו שבדיעבד (לענין מעשה שבת) יש לסמוך על המקילים (הראב"ה) וכך כתב המשנ"ב שם בס"ק מו.

²⁹ על הכנת תה בשבת ראה נספח בסוף המאמר.

בספר **אורחות שבת** (א, פה) החמיר אף יותר :

אבקת קפה [שאינו נמס] אין ליתנה במים חמים ו**אפילו בכלי שלישי**, דיש לחוש שהיא מקלי הבישול.³⁰

לפוסקים כשו"ע תלוי הדבר בהבנת פסיקתו, כפי ראינו לעיל. הגר"ע יוסף, שאת דבריו ציינו לעיל, הכריע לקולא שאין בישול לאחר אפיה, ממילא המשמעות היא שאין כל בעיה בהכנת קפה שחור בשבת. וכך פסק הילקוט יוסף (הוספות לדיני בישול אחר בישול בשבת סעיף ט):³¹

נהגו להקל לערות מים רותחים מכלי ראשון על אבקת קפה, ואין לחוש בזה לאיסור בישול בשבת, כיון **שאבקת הקפה קלוייה**.

אולם הרב אבא שאול בספרו "אור לציון", מקבל כעקרון שלדינא אין בישול אחר אפיה, אך היות והשו"ע הביא דעה מחמירה ב"יש אומרים" ראוי להחמיר כמותה. ולכן לעניין קפה שחור, פסק האור לציון (חלק ב, ל אות ד):

אין ליתן קפה שחור בכלי שני שהיד סולדת בו, אלא בכלי שלישי.³²

קפה נמס פשוט

סוג זה של קפה הומצא בתחילת המאה הקודמת. כדי לייצר את אבקת הקפה הנמס מבשלים בחום גבוהה את אבקת הקפה הטחון (קפה שחור). לאחר מכן מעבירים את הנוזל שספג לתוכו את הטעם של הקפה למיכל ייבוש. לבסוף לאחר חימום וייבוש הנוזל הופך לאבקה, שכאשר מערבבים אותה במים חמים היא נותנת טעם וריח של קפה למשקה החם.

³⁰ בהערה קצו שם ביאר: "כיון שהקפה טחון דק והוא קלוי לכן יש לחוש בו לחשש קלי הבישול כשם שיש לחוש בעלי תה, דקיי"ל דיש בישול אחר אפיה, ועוד דנראה שהמציאות היא שאין זו אפיה גמורה, ואין הקפה מתוקן וראוי לשתיה אלא עם פעולת הרוותחין, ולכן אף להסוברים דאין בישול אחר אפיה אין להקל בזה".

³¹ הגר"ע יוסף הרחיב על כך ביביע אומר ח חלק ח סימן לה, וכן ביחווה דעת חלק ב סימן מד.

³² בהערה ד' שם הסביר הרב אבא שאול: "הקפה הוא קלוי, ותלוי במחלוקת אם יש בישול לאחר צליה או אחר קליה, ומרן הביא מחלוקת בזה בסימן ש"ח סעיף ה', ובדעה שניה כתב שיש מקילין, והיא דעת הראב"י שהתיר בזה, שאין בזה משום בישול. וכיון דקיי"ל שהלכה כיש אומרים בתרא בדברי מרן, מוכח שדעת מרן להתיר בבישול אחר אפיה, וכן מוכח בב"י שדחה ראיות האוסרים, ע"ש. ואם כן היה מקום להתיר ליתן קפה אף בכלי ראשון, אלא שנהגו להחמיר בזה כיש אומרים שהביא מרן, שכיון שמרן הביא דעה זו בשו"ע, יש לחוש לה לכתחילה, כיון שיש בזה ספק איסור תורה".

לענייננו, הוספת אבקת קפה נמס למים רותחים (כלי ראשון) או מזיגת מים רותחים על קפה נמס (עירוני מכלי ראשון) תגרום לאבקה זו להתבשל. אך מכיוון שאבקה זו עברה כבר הליך של בישול והיא עתה במוצב מוצק, הרי שיש כאן **בישול אחר בישול** בדבר יבש. במקרה זה לכולי עלמא הדבר מותר, שכן נפסק שאין בישול אחר בישול. וכך פסק **הרב פיינשטיין** (אגרות משה חלק אורח חיים ד, עד, אות טז):

פשוט שאם האמת שקפה נמס נתבשל במים אחר שקלו גרעיני הקפה הוא דבר מבושל אם בשלו כל צרכו. ומסתבר שהוא אמת מדנמוח הקפה ונמס לגמרי וגם החום של שמונה מאות שבשיל זה ניתבש כל כך שנעשה אבק הוא ג"כ בשול, וממילא **אין בשול אחר בשול** דהא יבש הוא.³³

ובדרך דומה כתב **הילקוט יוסף** (הוספות לדיני בישול אחר בישול בשבת סעיף ט):

נהגו להקל לערות מים רותחים מכלי ראשון על אבקת קפה, ואין לחוש בזה לאיסור בישול בשבת, כיון שאבקת הקפה מבושלת [בקפה נמס].³⁴

בספר **שמירת שבת כהלכתה** (א, נה) הסתייג מעט מההיתר הנ"ל וכתב:

טוב להימנע מעירוני מים מכלי ראשון על סוכר, על קפה או תה נמסים - אפילו אם אלה כבר נתבשלו בתהליך הייצור, אלא יתן תחילה את המים החמים בתוך כלי שני ויוסיף את החומרים האלה רק לאחר מכן.

הרב נויבירט (שם הערה קנט) מבאר שראוי לחשוש לדברי הרעק"א שסובר שטיפות מועטות הקיימות בכוס עשויות להתבשל במגע הראשון שלהן עם עירוני המים מכלי ראשון. וכן עשוי לקרות לאבקת הקפה שתיהפך תחילה לנוזל קר ורק אחר כך תתבשל, ויש חשש לבישול אחר בישול. לכן ממליץ **הרב נויבירט** להכין קפה נמס בכלי שני (א, סא):

מותר ליתן בתוך מים חמים שבכלי שני סוכר או סכרין שידוע שכל מרכיביו בושלו בזמן הייצור או אבקת קקאו מוכנה לשימוש, וכן קפה ותה נמסים, מכיוון שחומרים אלה נתבשלו בזמן ייצורם.

בספר **אורחות שבת** (א, פה) כהרגלו בקודש החמיר אף יותר:

³³ יש להעיר שהרב פיינשטיין סיים את התשובה הנ"ל במילים הבאות: "איברא דאני מחמיר לעצמי בין בקפה נמס ובין בצוקער **ליתן בכלי שלישי** אבל **לדינא אין להחמיר**".

³⁴ בשו"ת אור לציון שצוין לעיל הסכים אף הוא לכך: "מותר לערות עליו מכלי ראשון מטעם זה, ומ"מ לא יתנגנו לכתחילה בכלי ראשון, דשמא אינו מבושל כל צרכו, אבל בעירוני ליכא למיחש, דבלא"ה י"א שעירוני אינו מבשלי".

קפה נמס שהתבשל בשעת הייצור מותר מן הדין ליתנו במים חמים המונחים בכוס שהיא כלי שני, ויש שהורו דלכתחילה טוב להחמיר וליתן קפה נמס רק בתוך כוס שהיא כלי שלישי.³⁵

קפה נמס יוקרתי (מיובש בהקפאה)

בימינו מקובל שיש שני סוגי קפה נמס: הסוג הראשון - רגיל ומגורען שאין ביניהם כל הבדל אלא בדרך התצורה של האבקה, וגם מחיריהם לרוב דומים. הסוג השני - מגורען, אך מיובש בהקפאה. גרגרי הקפה המיובש בהקפאה נראים חדים ומבריקים, ולרוב מחירו גבוה מהקפה הרגיל.

ישנם מן הפוסקים שכתבו שקפה נמס שעבר יבוש בהקפאה **אסור בהכנה** בשבת כמו קפה שחור, משום שלאחר הקליה הוא עובר הליך תעשייתי בטמפרטורה נמוכה ואין כאן בישול.³⁶ אולם, לעני"ד, **טעות היא בידם**, שכן עיון קל בהליכי יצור של קפה זה יראו שגם כאן יש תהליך זהה לזה שתיארנו בקפה נמס רגיל. ההבדל היחידי בין סוגי הקפה הוא רק בשלב הסופי שבו המפעל הופך את העיסה המבושלת לאבקה. בקפה נמס רגיל משתמשים בחום גבוה, ובקפה יוקרתי משתמשים בקור עז, כדי ליצור גבישי קפה מוצקים (הליך יקר יותר ומסורבל, אך משמר יותר את הטעם והריח).

לכן נראה **שלמעשה אין כל הבדל** בהוראת ההלכה לעניין הכנת קפה בשבת בין קפה נמס רגיל לבין קפה נמס שיובש בהקפאה.³⁷

³⁵ בהערה קטע שם מנמק דין זה בחשש לכך שלאחר שהאבקה בושלה היא נצלית על ידי החום. ועתה יש בישול אחר אפיה שאחר בישול. אם כי רוב ככל האחרונים לא חששו לכך, כי אין לדבר סוף.

³⁶ בספר אורחות שבת (א, פו) כתב המחבר: "יש לידע שישנם סוגי קפה נמס שאינם עוברים בישול בשעת היצור, ואין ליתנם בשבת אפילו בכלי שלישי". כאמור, לעני"ד אין זה נכון. אין שום מוצר שיצא מהצומח ולא עבר בישול והוא נמס במים. טעות מעין זו ראיתי אצל כמה משיבים באינטרנט ואכמ"ל.

³⁷ כך פסק הרב י"צ רימון בספרו "הלכה ממקורה" שבת, עמ' 285 הערה 104: "גם קפה נמס מגורען או קפה שעבר ייבוש בהקפאה בושלו במהלך הייצור ודינם זהה".

נספח - הכנת תה בשבת

מאמר זה התרכז בשאלות הנוגעות להכנת קפה בשבת. הנחתנו הייתה שישנם שני סוגי קפה, כזה שכבר עבר תהליך בישול - קפה נמס לסוגיו, וכזה שרק נקלה - קפה שחור לסוגיו. ברור לחלוטין שלו היה אפשרי להכין קפה מגרגרי קפה שנטחנו, אך לא נקלו או בושלו, היה אסור להכין משקה זה לכולי עלמא. ולהלכה היה זה איסור תורה. עלי התה, על צורותיהם השונות, מגיעים אלינו או ללא בישול כלל, או לאחר בישול חלקי. עובדה הגורמת לכך שכאשר עלי התה באים במגע עם מים חמים, נוצר תהליך בישול של אותם עלים. על כן **הכנת תה בצורתו הרגילה יש בה איסור תורה**, לרוב הדעות. ידוע, שכלי שני לא מבשל, למעט קלי הבישול. אם כן ניתן להתיר להכין תה בכלי שלישי. פתרון זה הינו ישים ומקובל אצל פוסקים רבים.

אך לענ"ד יש להימנע מהכנת תה בשבת לחלוטין, ובודאי שכל אדם ירא שמים לא יציב ליד פינת שתיה חמה בשבת שקיות תה. נסביר את החששות:

- א. ישנן דעות שאף בכלי שלישי יש דברים המתבשלים (יראים רעד, ב"ח שיח אות ז).
- ב. ישנם כאלו שמבלי משים יחליפו כלי שלישי בשני ויבואו לידי חילול שבת.
- ג. הטעם החשוב ביותר - לצערי, ראיתי אנשים רבים שלא מקפידים כלל, על כללי הכנת התה. אולי מוטב יהיו שוגגין, אך מוטב יותר לו לא היה בהישג ידם תיון ומים חמים.

הצעותי

להניח מלפני השבת תמצית תה חמה על המיחס. במידה והדבר לא מתאפשר, אפילו תמצית תה קרה, עדיפה על תיונים. בכל אופן לא להניח תיונים במקום שפתוח לקהל רחב ולאנשים שלא בקיאים.

כָּל שׁוֹמֵר שֶׁבֶת כְּדָת מִחֻלּוֹ.

וְאִם יֵצֵא חוּבַת הַיּוֹם אֲשֶׁרִי לוֹ.

(מתוך הפיוט "ברוך אל עליון" לרבי ברוך בן שמואל ממגנצא)